

red. prof. dr. sc. Neda Vitezić

Ekonomski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Rijeka, Republika Hrvatska
nevit@efri.hr

izv. prof. dr. sc. Tina Vuko

Ekonomski fakultet, Sveučilište u Splitu, Split, Republika Hrvatska
tina.vuko@efst.hr

Hrvoje Perić

Ekonomski fakultet, Sveučilište u Splitu, Split, Republika Hrvatska
hrvojeperic13@gmail.com

DETERMINANTE REVIZIJSKIH NAKNADA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Pregledni rad

Sažetak

Politika određivanja i reguliranja revizijskih naknada dugogodišnja je i uvijek aktualna problematika, kako sa stručnog tako i sa znanstvenog aspekta. Naime, visina revizijskih naknada ima brojne implikacije na kvalitetu pruženih revizijskih usluga, razinu cjenovne konkurencije na tržištu revizijskih usluga, troškove obveznika revizijskih usluga, mogućnosti nadoknade štete u slučaju sudskog spora protiv revizora i sl. Stoga je osnovna svrha ovog rada istražiti i analizirati potencijalno relevantne čimbenike koji utječu na visinu revizijskih naknada u Republici Hrvatskoj.

Istraživanje je provedeno na poduzećima čiji su vrijednosni papiri bili uvršteni na tržište kapitala u Republici Hrvatskoj u 2013. i 2014. godini. Međutim, iako je obveza objavljivanja revizijskih naknada uvedena još 2009. godine, veliki broj poduzeća i dalje ne objavljuje taj podatak u svojim bilješkama uz financijske izvještaje. Stoga je u konačnici uzorak na kojemu je provedeno istraživanje činilo tek tridesetak poduzeća godišnje od ukupno 135 koliko ih je inicijalno analizirano. Rezultati provedenog istraživanja pokazuju da su značajne determinante visine revizijskih naknada u Republici Hrvatskoj veličina revidiranog subjekta, vrsta vlasništva i vrsta revizijskog društva. Rezultati istraživanja mogli bi biti zanimljivi znanstvenicima i stručnjacima, revizorima, revizorskim asocijacijama, obveznicima revizije, regulatorima, kao i drugim zainteresiranim dionicima.

Ključne riječi: *revizijske naknade, objavljivanje, determinante revizijskih naknada*

JEL: M42, M48

1. UVOD

Revizijska naknada, posebno sa stajališta načina određivanja njezine visine, u fokusu je istraživanja mnogih znanstvenika iz raznih zemalja s dužim ili kraćim iskustvom u području revizijskih angažmana. Eksterna, obavezna ili zakonska revizija čiji su predmet ispitivanja financijski izvještaji, popularno je u Republici Hrvatskoj poznata i pod nazivom „komercijalna revizija“ upravo zato jer revizor za svoju uslugu naplaćuje naknadu koju određuje ugovorom. Revizijska naknada je iznos ili cijena za uslugu koju revizor zaračunava klijentu s kojim je ugovorio reviziju i to najčešće reviziju financijskih izvještaja. U ovom milenijumu koje je započelo sa skandalima u koja su bila uključena i revizijska društva, potaknulo je i pitanje transparentnosti revizijskih naknada. U nekim razvijenijim zemljama (USA, Francuska) postavio se je i zahtjev za objavom naknada za usluge koje se odnose na zakonsku ili obaveznu reviziju i onih koje se odnose na ostale usluge koje revizori mogu obavljati pa čak i za odvojene revizije (dvostruka revizija). U Republici Hrvatskoj je od početka reguliranja zakonske revizije utvrđena i obaveza naknade za revizorske usluge te je uvedena i tarifa koja se je obračunavala relativno kratko vrijeme. Ukidanjem tarife na snazi je samo ugovorni odnos te se ponovo aktualizira pitanje načina utvrđivanja visine revizijske naknade.

Utvrđivanje revizijske naknade obuhvaća kompleksnu međuzavisnost između potražnje za revizijskim uslugama (korisnici), strukture revizijskog tržišta (uvjeti na tržištu), prirode revizijskog društva (strateško pozicioniranje, marketing) i stvarnih troškova obavljanja revizije (ljudi, tehnologija, trajanje angažmana). Svakako, visina revizijskih naknada trebala bi biti povezana sa složenošću revizijskog postupka i rizikom revizijskog angažmana. U protivnom, kvaliteta pruženih revizijskih usluga se može dovesti u pitanje. Stoga je utvrđivanje determinanti revizijskih naknada posebno važno za korisnike revidiranih financijskih izvještaja, revizore i regulativna tijela.

Većina dosadašnjih istraživanja revizijskih naknada provedena je na razvijenim tržištima poput SAD, Ujedinjenog Kraljevstva i Australije (Hay, Knechel i Wong, 2006.). Iako se pojedinačna istraživanja razlikuju s obzirom na institucionalna okruženja u kojima su provedena, karakteristike uzorka, specifikaciju modela, razdoblje provođenja istraživanja i sl., ova istraživanja općenito pokazuju da na visinu revizijskih naknada značajno utječu čimbenici koji se odnose na karakteristike revidiranog subjekta poput njegove veličine, poslovne složenosti i rizičnosti te čimbenici koji se odnose na karakteristike revizora poput njegove kvalitete. Stoga se i u ovom istraživanju pretpostavlja da će određene karakteristike revidiranog subjekta (veličina, inherentni rizik, profitabilnost, zaduženost, razina računovodstvenih obračunskih veličina i vrsta vlasništva) te određene karakteristike revizijskog društva (percipirana kvaliteta, odnosno reputacija) značajno utjecati na visinu revizijskih naknada.

O problematici određivanja naknada u Republici Hrvatskoj do sada nije bilo značajnijih istraživanja, izuzev onog koji je dotakao problematiku tarife revizijskih usluga (Zenzerović, 2012.). Navedeno istraživanje je napravljeno za 2009. godinu na uzorku kompanija čije su vrijednosnice bile izlistane na Zagrebačkoj burzi. Od ukupno 196 analiziranih kompanija tek njih 54 (28%) je javno objavilo naknadu za obavljenju reviziju u bilješkama uz financijske izvještaje. Jednostavnim regresijskim modelima različitih oblika odnosa (linearni, logaritamski, kvadratni, kubni i eksponencijalni) analizirane su pojedinačno pretpostavljene determinante revizijskih naknada i to: ukupna imovina, ukupni prihodi, broj podružnica, udio kratkoročnih potraživanja i ukupnoj imovini, udio zaliha u ukupnoj imovini, rezultat poslovanja, udio 10 najvećih vlasnika i udio najvećeg vlasnika. Reprerzentativnost modela se gledala kroz visinu koeficijenta determinacije, a rezultati istraživanja su pokazali da najviše vrijednosti koeficijenta determinacije imaju kubne regresije sa sljedećim varijablama: ukupna imovina, ukupni prihodi i rezultat poslovanja. Također, rezultati istraživanja ukazuju na snižavanje visine revizijskih naknada zbog ukidanja tarife revizijskih usluga. S obzirom na to da se je ovo istraživanje odnosilo na 2009. godinu kada je i uvedena obveza objavljivanja revizijskih naknada, može se postaviti pitanje kakva je razina transparentnosti objavljivanja revizijskih naknada nekoliko godina kasnije? Također, za razliku od navedenog istraživanja cilj ovoga rada je analizirati istovremeni utjecaj više potencijalnih determinanti na visinu revizijskih naknada te utvrditi koje od analiziranih varijabli značajno utječu na visinu revizijskih naknada. Na taj način može se postići bolje razumijevanje specifičnosti određivanja visine revizijskih naknada u Republici Hrvatskoj.

Rad je koncipiran na način da se u nastavku rada najprije ukratko analizira situacija utvrđivanja revizijskih naknada s aspekta obilježja Hrvatskog tržišta, a zatim se daje prikaz dosadašnjih relevantnih istraživanja determinanti revizijskih naknada s posebnim osvrtom na teorijska objašnjenja i rezultate istraživanja onih varijabli koje se koriste i u ovom istraživanju. Potom slijedi objašnjenje metodologije istraživanja, opis uzorka i analiza rezultata istraživanja. U posljednjem dijelu rada prezentirana su zaključna razmatranja i dane preporuke za buduća istraživanja.

2. REVIZIJSKE NAKNADE I OBILJEŽJA REVIZIJSKOG TRŽIŠTA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Iako je revizija u Republici Hrvatskoj u raznim oblicima u primjeni već od 1935. godine, suvremeniji pristup primjeren tržišnoj ekonomiji javlja se tek nakon osamostaljenja i privatizacije kada je 1992. godine donesen Zakon o reviziji (NN 90/92), a s prvim revizijama se započelo 1993. godine. Već tada (čl. 9 Zakona) utvrđena je obveza plaćanja naknade za obavljenju reviziju koja se utvrđuje

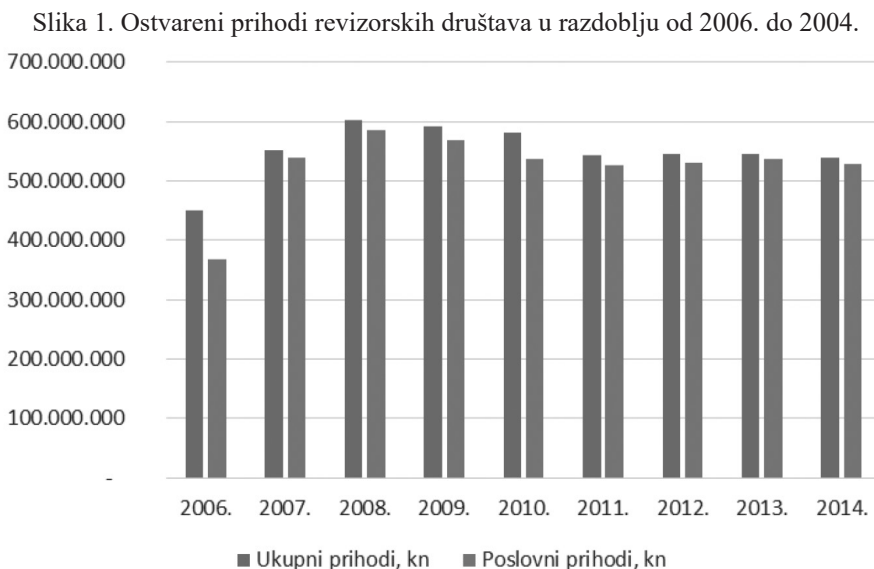
ugovorom. Usklađivanjem zakonodavnog okvira s propisima EU dolazi do usvajanja novog Zakona o reviziji (NN 146/2005) uslijed čega nastaju značajne promjene u načinu ugovaranja revizijske naknade. Naime, člankom 20. ovoga Zakona uvedena je Tarifa revizijskih usluga (NN 63/06 i 80/07) koju utvrđuje i donosi Hrvatska revizijska komora uz suglasnost Ministarstva financija. Tarifa se obračunavala na temelju tri ključna parametra obveznika u prethodnoj poslovnoj godini: ukupnog prihoda, vrijednosti aktive i prosječnog broja radnika, a naknada revizorskog društva nije smjela biti niža od tarife revizorskih usluga. Također, bilo je propisano da pružatelji revizorskih usluga ne smiju s korisnicima revizorskih usluga ugovarati naknadu koja nije u skladu s Tarifom.

U 2007. godini Agencija za zaštitu tržišnog natjecanja objavljuje rezultate provedene analize tržišta pružanja usluga revizije sa stajališta provedbe prava i politike tržišnog natjecanja. Rezultati provedene analize pokazuju kako je cijena usluge revizije za većinu primatelja usluga najznačajniji element prilikom odlučivanja o izboru revizora, a većina ispitanika (75%) ocijenila je da primjena Tarife ima značajan negativan utjecaj na njihovo poslovanje i konkurentnost na tržištu u odnosu na stanje prije donošenja Tarife¹. S druge strane pružatelji usluga, tj. revizori su podržavali uvođenje Tarife uz komentare da ona unosi red i otklanja neloyalnu konkurenciju na tržištu revizijskih usluga, što omogućava poduzetnicima izbor revizora prema kriteriju kvalitete, a ne prema kriteriju niže ponuđene cijene. Utvrđivanje minimalne naknade ima za cilj zaštitu profesije i održavanje reputacije revizijske prakse, zbog čega je i uveden i nadzor nad metodološkim postupcima koje provode pojedina revizijska društva. Međutim, analiza odluka Europske komisije i nacionalnih regulativnih tijela zemalja članica EU-a, koje je provela Agencija, pokazala je da sustav određivanja minimalnih naknada za pružanje usluga revizije predstavlja kršenje prava tržišnog natjecanja i da takvi sustavi mogu sprječavati, ograničavati i narušavati tržišno natjecanje. Stoga je temeljem provedene analize te uvidom u usporediva zakonska i praktična rješenja u zemljama članicama EU-a, Agencija utvrdila da primjena Tarife može imati značajan negativan utjecaj na tržišno natjecanje te na poslovanje i konkurentnost poduzetnika u Republici Hrvatskoj. Konačno, 2008. godine izmjenama Zakona o reviziji (NN 139/08, č. 13) ukinuta je Tarifa revizijskih usluga te je određeno da se iznos revizijske naknade određuje ugovorom te da on ne smije biti podložan nikakvom obliku uvjetovanja i ne smije ovisiti niti biti povezan s pružanjem dodatnih usluga tijelu nad kojim se obavlja revizija. Također, izmjenama i dopunama Pravilnika o strukturi i sadržaju godišnjih financijskih izvještaja (NN 12/09, 96/15) obveznici revizije moraju u svojim bilješkama uz financijske izvještaje objaviti ukupan iznos naknada koji za određenu financijsku godinu naplaćuje

¹ Naime, korisnici usluga revizije u provedenoj anketi Agencije iskazali su mišljenje da je već samim donošenjem Tarife došlo do značajnog povećavanja cijena (od preko 50% do čak 97%) u odnosu na ranije stanje.

samostalni revizor ili revizorsko društvo za zakonski propisanu reviziju godišnjih financijskih izvještaja.

Revizijska društva u Hrvatskoj organizirana su kao društva s ograničenom odgovornošću. Prema podacima iz Registra Hrvatske revizorske komore trenutno u Hrvatskoj posluje 224 revizijskih društava i 1 samostalni revizor, a aktivno je 512 ovlaštenih revizora². Kao i u svjetskim okvirima, u Republici Hrvatskoj važnu ulogu na tržištu revizijskih usluga igra Velika četvorka. Revizorska društva u razdoblju od 2006. do 2014. su ostvarila prosječne godišnje ukupne prihode od 550 mil. kuna (Slika 1).

Izvor: Hrvatska revizorska komora (2015): Izvještaj o radu

Istraživanja mjera koncentracije³ na revizijskom tržištu u Republici Hrvatskoj (Vuko, 2010.; Žaja, 2012.; Sever Mališ, 2015.) pokazuju da je tržište revizijskih usluga u Hrvatskoj nije koncentrirano u pogledu broja revidiranih klijenata, dok po ukupnim revidiranim prihodima i aktivni klijenata tržište je umjereno koncentrirano⁴ i može se okarakterizirati kao oligopol (Tablica 1).

² <http://www.revizorska-komora.hr>, stranica posjećena 01.07.2016.

³ Najčešće su to koncentracijski omjer (CR), Herfindahl-Hirschmanov indeks (HHI) i Gini koeficijent.

⁴ Rezultati istraživanja Sever Mališ i Brozović (2015.) pokazuju nešto veću razinu koncentracije na tržištu revizijskih usluga za listana društva u RH mjereno ukupnim prihodima i ukupnom aktivom, odnosno pokazuju umjerenu do vioku razinu koncentracije.

Tablica 1. Mjere koncentracije revizijskog tržišta u Republici Hrvatskoj

Mjera koncentracije	Broj klijenata		Ukupni prihodi klijenta		Ukupna aktiva klijenta	
	2010	2011	2010	2011	2010	2011
CR 4 (%)	35	39	67	66	77	76
CR 8 (%)	50	45	87	89	90	92
HHI	470	511	1518	1490	1762	1760
GINI indeks	0,53	0,55	0,86	0,86	0,87	0,88

Izvor: prilagođeno prema Žaja, J. (2012.)

3. PREGLED RELEVANTNIH ISTRAŽIVANJA REVIZIJSKIH NAKNADA

Utvrđivanje determinanti revizijskih naknada u interesu je znanstvenika još od 1980. kada Simunic razvija pozitivni model procesa kojim se determiniraju revizijske naknade. Nakon toga, oslanjajući se na Simunicev model, u velikom broju radova istražuju se brojne determinante za koje se pretpostavlja da utječu na visinu revizijskih naknada. Autori spominju razne determinante revizijske naknade kao npr. revizorovu specijalizaciju (Craswell *et al.*, 1995.; Francis *et al.*, 2005.; Carson and Fargher, 2007.; Carson, 2009.), utjecaj korporativnog upravljanja (Carcello *et al.*, 2002.; Knechel and Willekens, 2006.), revizorovu nezavisnost i razliku u regulativnom sustavu (Antle *et al.*, 2006., Choi *et al.*, 2008., 2009.), u USA utjecaj SOX-a (Huang *et al.*, 2009.). Studije koje se fokusiraju na promjene revizijskih naknada na više ili na niže i njihovu dugoročniju tendenciju te relaciju s promjenama u standardima su rjeđe (Ferguson *et al.*, 2005., Albring i Keane, 2010.).

No, ipak većina istraživanja pružila je brojne dokaze da su revizijske naknade ponajviše determinirane veličinom revidiranog klijenta, njegovom poslovnom složenosti i rizikom povezanim s klijentovim poslovanjem. Tako Hay, Knechel i Wong provode 2006. godine meta-analizu dosadašnjih rezultata istraživanja revizijskih naknada u preko 100 znanstvenih radova koji su bili objavljeni u razdoblju od 1977. do 2002. za više od 20 zemalja. Analizom je obuhvaćeno ukupno 186 nezavisnih varijabli koje su klasificirane u 18 kategorija⁵, odnosno u tri osnovne skupine:

1. obilježja klijenta (veličina, složenost, inherentni rizik, profitabilnost, financijska poluga, vrsta vlasništva, interna kontrola, korporativno upravljanje, industrija);

⁵ 17 je specifičnih kategorija i 1 mješovita.

2. obilježja revizora (kvaliteta revizora, trajanje revizijskog angažmana, lokacija revizora) i
3. obilježja angažmana (vrijeme proteklo od datuma bilance do dana izdavanja revizijskog izvješća, vrijeme obavljanja revizije, problematične revizije, nerevizijske usluge, kompleksnost izvještavanja).

U nastavku su detaljnije objašnjena samo ona obilježja klijenta i obilježja revizora koja se koriste za istraživanje u ovom radu te je na temelju pregleda dosadašnjih rezultata istraživanja argumentiran i definiran očekivan smjer utjecaja svake varijable na visinu revizijskih naknada.

Veličina klijenta: Veličina klijenta je značajna determinanta revizijskih naknada koja sama obuhvaća preko 70 posto varijacija u revizijskim naknadama (Hay, Knechel i Wong, 2006.). Kao mjera za veličinu klijenta uobičajeno se koristi ukupna aktiva ili, mnogo rjeđe, ukupni prihodi. Istraživanja dominantno pokazuju postojanje pozitivne veze između veličine klijenta i visine revizijskih naknada. Pozitivna veza između veličine klijenta i visine naknada uobičajeno se objašnjava time da revizija većeg klijenta zahtijeva veći revizijski angažman i opseg testiranja kako bi se postiglo razumno uvjerenje što rezultira višim naknadama. Također, u radovima se ističe i argument da je cjenovna konkurencija izrazitija u segmentu revizijskog tržišta koji se odnosi na manje klijente što rezultira nižim revizijskim naknadama u ovom tržišnom segmentu.

Inherentni rizik: Određena područja revizije povezana su s većim rizikom nastanka pogrešnih prikazivanja i zahtijevaju specijalizirane revizijske procedure, stoga se očekuje pozitivna veza između inherentnog rizika i revizijskih naknada. Zalihe i potraživanja se uobičajeno smatraju područjima visokog inherentnog rizika i zahtijevaju posebne revizijske procedure (Simunic 1980.; Newton i Ashton 1989., Stice 1991.). U tom kontekstu, uobičajeno se za aproksimaciju inherentnog rizika koriste sljedeće tri varijable: omjer zaliha i ukupne imovine, omjer potraživanja i ukupne imovine te omjer zbroja zaliha i potraživanja i ukupne imovine. Većina istraživanja pokazuje pozitivnu vezu između inherentnog rizika i visine revizijskih naknada te da je zbroj potraživanja i zaliha dobro aproksimira inherentni rizik.

Profitabilnost: Profitabilnost klijenta je također mjera revizijskog rizika i odražava potencijalni rizik gubitaka s kojim se revizori suočavaju kada klijent ima neprofitabilno poslovanje. Stoga se očekuje da je veza između profitabilnosti i visine naknada negativna – lošije poslovanje predstavlja veći rizik za revizora što dovodi do rasta naknada kako bi se kompenzirao povećani rizik. Uobičajeno se profitabilnost klijenta mjeri kao omjer neto dobiti i ukupne imovine te kao

indikator varijabla koja poprima vrijednost jedan u slučaju poslovanja s gubitkom ili poslovanja s gubitkom u razdoblju od tri godine. Rezultati istraživanja s mjerama profitabilnosti kao determinantama revizijskih naknada su različiti, posebno kada se koristi indikator varijabla za gubitak.

Financijska poluga: Financijska poluga je još jedna mjera rizika te se kao i kod profitabilnosti očekuje da će u slučaju neispunjenja klijentovih ugovornih obveza revizor biti izložen gubitku, odnosno da će veza između zaduženosti i visine revizijskih naknada biti pozitivna. Omjer duga i ukupne imovine uobičajena je aproksimacija za stupanj financijske poluge. Rezultati istraživanja pokazuju da je utjecaj poluge na visinu naknada često nije bio značajan te da značajnost njezina utjecaja varira u odnosu na institucionalna okruženja.

Obračunske veličine: Veza između računovodstvenih obračunskih veličina i revizijskih naknada može se objasniti „risk pricing“ argumentacijom (Zhan, 2012.), odnosno da zbog veće neizvjesnosti realizacije koja je svojstvena računovodstvenim obračunskim veličinama postoji viši rizik revizije koji se posljedično kompenzira višim revizijskim naknadama. Više razine računovodstvenih obračunskih veličina odražavaju veću neizvjesnost i inherentni rizik angažmana (Simunic i Stein, 1996.) te ih je teže jasno utvrditi i revidirati što zahtijeva veći revizijski trud i duže vrijeme revidiranja (Francis i Krishnan 1999.). Osnovni problem računovodstvenih obračunskih veličina je u njihovoj diskrecijskoj prirodi te se one mogu koristiti i za svrhe informiranja (povećavaju kvalitetu zarada) ali i za svrhe manipuliranja (smanjuju kvalitetu zarada). Odluka revizora o tome koriste li se računovodstvene obračunske jedinice za manipulativne ili informativne svrhe zahtijeva dodatni revizijski trud i, posljedično, više naknade. Također, kroz više naknade kada je udio računovodstvenih obračunskih veličina u zaradama klijenta veći revizori kompenziraju povećani rizik tužbe. Temeljem svega navedenog očekuje se pozitivna veza između razine računovodstvenih obračunskih veličina i visine naknada.

Vrsta vlasništva: Prethodna istraživanja su pokazala da je vrsta vlasništva važna determinanta revizijskih naknada jer odražava utjecaj agencijskih troškova koji proizlaze iz strukture kapitala. Tri najčešće mjere koje su se koristile u prethodnim istraživanjima za mjerenje efekta vlasništva na visinu revizijskih naknada su indikator varijable (Hay, Knechel i Wong, 2006.): za javno vs privatno vlasništvo, dioničko društvo vs uzajamna društva i postojanje većinskog dioničara. Isti autori upućuju na važnost analize i ostalih oblika vlasništva uvažavajući specifičnosti institucionalnog okruženja u kojem se provodi istraživanje. Budući da je Hrvatska post-tranzicijska zemlja koja je prošla proces privatizacije i pretvorbe, može se pretpostaviti da će razlika među poduzećima s obzirom na većinsko državno ili privatno vlasništvo utjecati na visinu revizijskih naknada. Ovu pretpostavku

podržavaju rezultati istraživanja koja su provedena u sličnim institucionalnim okruženjima (npr. Nelson i Mohamed-Rusidi, 2015. u Maleziji; Liu i Subramaniam, 2013. u Kini). Državno vlasništvo značajno se razlikuje od drugih vrsta vlasništva te predstavlja zanimljiv hibrid između disperziranog i koncentriranog vlasništva (Denis i McConnell, 2003.). Naime, iako većinska državna poduzeća imaju koncentrirano vlasništvo, ona zapravo pripadaju svima u državi i u konačnici imaju disperzirano vlasništvo. Također, zbog niže razine kontrole kod takvog oblika vlasništva može se pretpostaviti da će se revizori manje oslanjati na sustav internih kontrola te da će provoditi više dokaznih testova što dovodi do povećanja revizijskih naknada. Međutim, postoje i argumenti koji sugeriraju negativan odnosi između državnog vlasništva i visine revizijskih naknada (Liu i Subramaniam, 2013). Jedan od njih je i povezan s efektima reputacije prema kojem se pretpostavlja da predstavnici države imaju poticaj nadzirati rad uprave zbog ostvarivanja reputacije. Odnosno, ako predstavnici države ne budu kvalitetno nadzirali rad uprave oni se suočavaju s rizikom gubitka reputacije i političkim troškovima. Također, većinsko državno vlasništvo može pozitivno utjecati na zaštitu dioničarskih prava i smanjiti mogućnost iskorištavanja manjinskih dioničara što smanjuje agencijski problem i visinu revizijskih naknada. Konačno, poslovanje većinskih državnih poduzeća je povezano s financijskom i političkom podrškom države što umanjuje njihovu rizičnost i posljedično dovodi do smanjenja revizijskih naknada.

Kvaliteta revizora: Obilježja revizora primarno su uključivana u modele revizijskih naknada kako bi se mjerilo utjecaj kvalitete revizora. Pritom se u istraživanjima općenito se polazi od pretpostavke da je stvarna kvaliteta revizije povezana s percipiranom kvalitetom ili reputacijom revizijskog društva te njihovom specijalizacijom. Tri najčešće korištene mjere kvalitete revizora su (Hay, Knechel i Wong, 2006.): indikator varijabla za razliku između revizora iz skupine Velika 8/6/5/4 (ovisno o vremenu promatranja), indikator varijabla za pojedinačno revizijsko društvo iz skupine Velikih i mjera industrijske specijalizacije. Rezultati istraživanja podržavaju pretpostavku da revizijska društva s međunarodnom reputacijom (Velika 8/6/5/4) naplaćuju više revizijske naknade. Specijalizacija revizora također ima pozitivan efekt na visinu naknada, ali postoje određeni problemi i nekonzistentnosti s načinom mjerenja ove varijable.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

4.1. Opis varijabli i modela istraživanja

Nastavno na prethodna istraživanja, a za potrebe utvrđivanja značajnih determinanti revizijskih naknada u RH oblikovan je sljedeći ekonometrijski model:

$$\ln \text{Nak}_{it} = \alpha_0 + \beta_1 \ln \text{Im}_{it} + \beta_2 \text{PtZal}_{it} + \beta_3 \text{ROA}_{it} + \beta_4 \text{Gub}_{it} + \beta_5 \text{FP}_{it} + \beta_6 \text{ApsROJ}_{it} + \beta_7 \text{VID}_{it} + \beta_8 \text{Velika4}_{it} + u_{it}$$

Kao i u najvećem broju prethodnih istraživanja zavisna varijabla ($\ln \text{Nak}$) mjerena je kao prirodni logaritam visine revizijskih naknada. Način izračuna i opis nezavisnih varijabli koje su uključene u model objašnjen je u Tablici 2.

Tablica 2. Opis nezavisnih varijabli i način njihova mjerenja

Varijabla	Simbol	Opis/mjerenje
Veličina klijenta	$\ln \text{Im}$	Prirodni logaritam ukupne imovine
Inherentni rizik	PtZal	Omjer zbroja potraživanja i zaliha te ukupne imovine
Profitabilnost	ROA	Omjer neto dobiti i ukupne imovine
Poslovni rezultat	Gub	Indikator varijabla koja poprima vrijednost 1 za gubitak
Financijska poluga	FP	Omjer duga i ukupne imovine
Rač. obračunske jedinice	apsROJ	Apsolutna razina ukupnih računovodstvenih obračunskih jedinica
Vrsta vlasništva	VID	Indikator varijabla koja poprima vrijednost 1 za državno vlasništvo
Vrsta revizora	Velika4	Indikator varijabla koja poprima vrijednost 1 za revizore iz skupine Velika četvorka

Izvor: autori

U model je uključeno ukupno osam nezavisnih varijabli, od čega se prvih sedam odnosi na obilježja revidiranog subjekta, a jedna varijabla se odnosi na obilježja revizora. Na temelju analize rezultata prethodnih istraživanja te relevantnih teorijskih uporišta za svaku od navedenih varijabli definiran je i očekivani smjer utjecaja na visinu revizijskih naknada. Objašnjenja očekivanog smjera utjecaja za svaku pojedinačnu varijablu dana su u prethodnom poglavlju. Tako se za varijable veličina klijenta, inherentni rizik, poslovni rezultat (gubitak se koristi kao indikator varijabla), financijska poluga, računovodstvene obračunske jedinice i vrsta revizora (pripadnost Velikoj četvorki se koristi kao indikator varijabla) očekuje *pozitivan utjecaj* na visinu revizijskih naknada, dok se za varijable profitabilnost i vrsta vlasništva (državno vlasništvo se koristi kao indikator varijabla) očekuje *negativan utjecaj* na visinu naknada.

4.2. Uzorak

Istraživanje revizijskih naknada provedeno je na uzorku poduzeća koja su kotirala na tržištu kapitala u RH - Zagrebačkoj burzi u 2013. i 2014. godini. Navedenu skupinu subjekata čini njih 135 čiji su godišnji financijski izvještaji javno dostupni na internetskim stranicama Zagrebačke burze.⁶ Prema Pravilniku o strukturi i sadržaju financijskih izvještaja (NN 12/09, 96/15) obveznici revizije dužni su u bilješkama uz financijske izvještaje objaviti podatak o visini isplaćenih naknada za obavljene revizorske usluge. Pregledom prikupljenih podataka utvrđeno je da samo manji broj obveznika ispunjava ovu zakonsku obvezu. Kod većine poduzeća koja nisu objavila revizorske naknade ne postoji nikakav osvrt na tu obvezu dok je kod manjeg dijela onih koji ispunjavaju zakonsku obvezu revizorska naknada objavljena kao sastavni dio vanjskih usluga zajedno s odvjetničkim, intelektualnim i sličnim uslugama. Stoga je istraživanje ograničeno samo na ona poduzeća koja su imala objavljen podatak o visini isplaćene revizijske naknade, a taj podatak je u 2013. godini ukupno objavilo 31 poduzeće (23%), a u 2014. godini 34 poduzeća (25%). 31 poduzeće svoju je obvezu ispunilo u obje navedene godine dok su 3 poduzeća svoju obvezu prvi put ispunila u 2014. godini. Deskriptivna statistika objavljenih revizijskih naknada dana je u Tablici 3.

Tablica 3. Deskriptivna statistika za objavljene revizijske naknade

Godina	n	Ar. sredina	Medijan	St. dev.	Min	Max
2013	31	777.414	191.229	1.307.585	30.000	4.700.000
2014	34	826.229	160.000	1.315.755	25.000	4.884.000

Izvor: Izrada autora

Najveću naknadu u 2013. isplatio je Hrvatski telekom d.d. i revizijskom društvu PWC d.o.o. dok je u 2014. najveću naknadu platio Institut IGH također revizorskom društvu PWC d.o.o. Najmanju naknadu u 2013. platilo je Kamensko d.d. u stečaju Prokura reviziji d.o.o. dok je u 2014. najmanju naknadu platio Hotel Medena d.d. HLB inženjerskom birou d.o.o. Na temelju deskriptivne statistike može se uočiti da postoje velika odstupanja od aritmetičke sredine uslijed značajnih razlika u visinama isplaćenih naknada, zbog toga bi reprezentativnija mjera srednje vrijednosti visine revizijskih naknada bila medijan.

Također, kako bi provjerili razlikuju li se značajno srednje vrijednosti naknada s obzirom na vrstu revizijskog društva (Velika četvorka vs ostali) napravljeni su statistički testovi razlika u aritmetičkim sredinama i rangovima, tj. medijanima revizijskih naknada između ove dvije grupe.

⁶ Financijske institucije zbog specifičnosti izvještavanja i određivanja revizijskih naknada nisu uključene u ovu analizu.

Tablica 4. Testiranje razlika u srednjim vrijednostima između naknada

Revizori	n	Ar. sredina	Medijan	St. dev.	t-stat	z-stat
Velika četvorka	10	2.564.826	2.990.500	1.992.843	-5.67 ^a	-3.67 ^a
Ostali	55	484.607	130.000	816.870		

Izvor: Izrada autora

Oznaka a, b i c predstavljaju razine signifikantnosti od 1%, 5% i 10% (dvosmjerno testiranje). Vrijednosti t-statistike rezultat su primjene t-testa za testiranje razlika aritmetičkih sredina za dvije neovisne grupe, dok su vrijednosti z-statistike rezultat primjene Wilcoxonova testa za testiranje razlika u medijanima između dvije neovisne grupe.

Rezultati provedenog testiranja pokazuju da postoji statistički značajna razlika u visinama revizijskih naknada s obzirom na vrstu revizijskog društva te da revizori iz skupine Velika četvorka naplaćuju više prosječne naknade. Konačno, u Tablici 5 prezentirana je deskriptivna statistika uzorka varijabli iz modela za obje analizirane godine.

Tablica 5. Deskriptivna statistika varijabli

Varijabla						
<i>Panel A: Kontinuirane varijable (n=65)</i>						
Varijabla	LnNak	LnIm	PtZal	ROA	FP	apsROJ
Ar. sredina	12,4859	19,9995	0,2175	-0,0262	0,5020	0,0830
Medijan	12,1062	19,8210	0,2488	-0,0056	0,4593	0,0442
St. dev.	1,4907	1,4780	0,1660	0,1374	0,3272	0,1313
<i>Panel B: Kategorijalne varijable (n=65)</i>						
Varijabla				Gub	VID	Velika 4
Frekvencija				34	11	10
Postotak				52%	17%	15%

Izvor: Izrada autora

Na temelju rezultata deskriptivne statistike može se zaključiti da uzorak čine poduzeća koja u prosjeku ostvaruju negativnu stopu rentabilnosti (prosječni ROA je -2,6%, a čak 52% poduzeća iz uzorka posluje s gubitkom), što je vjerojatno posljedica utjecaja još uvijek aktualne financijske krize u Hrvatskoj. Prosječna zaduženost analiziranih poduzeća je 50% dok je prosječni udio potraživanja i zaliha u ukupnoj imovini 22%. Kod svih kontinuiranih varijabli nema velike razlike u srednjim vrijednostima varijabli mjenjenih aritmetičkom sredinom i medijanom,

osim kod apsolutne vrijednosti računovodstvenih obračunskih jedinica. Kako je aritmetička sredinu osjetljivija na oblik distribucije i varijabilnost podataka u ovom slučaju je reprezentativnija mjera srednje vrijednosti medijan. Zanimljivo je još primijetiti da udio revizora iz skupine Velika četvorka u uzorku nije velik (10%), dok je taj udio kada se analiziraju inicijalno prikupljeni podatci znatno veći i iznosi 30%.

5. REZULTATI

S obzirom na to da je istraživanje provedeno na podacima koji istodobno sadrže vremensku i prostornu dimenziju analiziranih varijabli, za procjenu modela korištena je združena OLS regresijska analiza s robusnim standardnim pogreškama i klasterima za poduzeća. Na taj način kontrolira se potencijalni problem korelacije među klasterima i heteroskedastičnosti. Također, za kontrolu vremenskog efekta uvedena je indikator varijabla za godinu. Dodatno, korelacijskom analizom nezavisnih varijabli te testiranjem potencijalne multikolinearnosti utvrđeno je da ne postoji problem multikolinearnosti (VIF faktor je manji od 5). Rezultati procjene modela prezentirani su u tablici 6.

Tablica 6. Rezultati procjene modela determinanti revizijskih naknada

Nezavisna varijabla	Očekivani predznak	Koeficijent	t-statistika	p-vrijednost	VIF
Konstanta	?	2,6027	0,98	0,335	
LnIm	+	0,5122	4,01 ^a	0,000	1,43
PtZal	+	0,3786	0,31	0,756	2,11
ROA	-	-0,3086	-0,13	0,894	4,87
Gub	+	-0,5677	-1,50	0,144	2,09
FP	+	-0,5468	-1,44	0,159	1,50
apsROJ	+	0,6553	0,31	0,761	3,60
VID	-	0,8369	-1,99 ^c	0,055	1,54
Velika4	+	1,0626	1,80 ^c	0,081	1,28
Godina 2014	?	0,0829	0,78	0,444	
Broj opažanja		65			
R-kvadrat		0,6422			
F (9,33)		18,90			
Prob>F		0,0000			

Izvor: Izrada autora

Oznake a, b i c predstavljaju razine signifikantnosti od 1%, 5% i 10%.

Rezultati istraživanja pokazuju da su značajne determinante revizijskih naknada u Republici Hrvatskoj veličina revidiranog subjekta, vrsta vlasništva i vrsta revizijskog društva. Kao i u većini ostalih istraživanja veličina revidiranog subjekta je pozitivno i značajno (razina signifikantnosti od 1%) povezana s visinom revizijskih naknada. Osim veličine revidiranog subjekta na visinu revizijskih naknada utječu varijable vrsta vlasništva i vrsta revizora ali je njihov utjecaj manje značajan. Državno vlasništvo negativno utječe na visinu revizijskih naknada (razina signifikantnosti blizu 5%) dok pripadnost revizijskim društvima iz skupine Velika četvorka pozitivno utječe na visinu naknada (razina signifikantnosti od 10%), kao što je i pretpostavljeno. Najveću vrijednost koeficijenta ima varijabla vrsta revizora, odnosno rezultati istraživanja impliciraju da izbor revizijskog društva iz skupine Velika 4 povećava revizijske naknade za čak 189%. Značajnu razliku u vrijednostima revizijskih naknada između Velike četvorke i ostalih revizijskih društava pokazuju i prethodno napravljeni testovi razlika u srednjim vrijednostima (Tablica 4).

Varijable veličina klijenta i vrsta revizijskog društva su statistički značajne i kada se model procijeni zasebno za svaku godinu što ukazuje na robusnost njihova utjecaja, dok je varijabla koja se odnosi na vrstu vlasništva statistički značajna samo u 2014. godini. Također, u 2014. godini je još statistički značajna i varijabla gubitak. Ostale varijable nisu statistički značajne.

Koeficijent determinacije iznosi 64%, što je usporedivo sa sličnim modelima jer većina korištenih modela revizijskih naknada ima visoku razinu protumačenosti s koeficijentom determinacije preko 70% (DeFond i Zhang, 2014.).

6. ZAKLJUČAK

Problem određivanja revizijskih naknada pod utjecajem je niza relevantnih čimbenika koji determiniraju njihovu visinu. Ograničenja u vidu minimuma ili maksimuma nema i sve je stvar ugovora. Tako se ovim istraživanjem utvrdio veliki raspon u revizijskim naknadama, gdje naknade „Velike četvorke“ značajno odskaku po visini u odnosu na druga revizorska društva mahom u vlasništvu domaćih revizora. Obvezom objavljivanja revizijskih naknada u Republici Hrvatskoj dodatno su stvoreni uvjeti za istraživanja vezana za određivanje i utjecanje na revizijske naknade. Međutim, bez obzira što ta obveza postoji već neko vrijeme, rezultati ovoga i prethodnih istraživanja pokazuju da je razina transparentnosti objavljivanja podataka o revizijskim naknadama u Hrvatskoj još uvijek vrlo niska. Tako uzorak na kojem je provedeno ovo istraživanje čini tek 65 opservacija na razini poduzeće-godina, odnosno 30-tak poduzeća godišnje.

Osnovni cilj ovog rada bio je istražiti potencijalno relevantne čimbenike koji utječu na visinu revizijskih naknada u Republici Hrvatskoj. Rezultati istraživanja pokazuju da na visinu revizijskih naknada značajno i pozitivno utječe veličina revidiranog subjekta kao i percipirana kvaliteta (reputacija) revizorskog društva, ali uz graničnu razinu signifikantnosti. Također, većinsko vlasništvo države negativno utječe na visinu revizijskih naknada, odnosno *c.p.* revizija većinskih državnih poduzeća je jeftinija. Ostale analizirane varijable nemaju statistički značajan utjecaj na visinu revizijskih naknada pa dobiveni rezultati istraživanja ne podržavaju pretpostavku da na visinu revizijskih naknada u Republici Hrvatskoj utječe povećani rizik poslovanja klijenta. Dobiveni rezultati ujedno ukazuju na potrebu daljnjeg praćenja i istraživanja ove problematike, a posebno uzevši ograničenja koja se odnose na dostupnost podataka o revizijskim naknadama. Stoga bi duže vremenske serije podataka i veći broj poduzeća uključenih u analizu omogućio i kvalitetniju statističku analizu. Također, buduća istraživanja bi mogla u model revizijskih naknada uključiti i ostale potencijalno značajne determinante revizijskih naknada poput vrste revizijskog mišljenja, različitih mjera kvalitete zarada, korporativnog upravljanja i sl.

LITERATURA

1. Agencija za zaštitu tržišnog natjecanja (2007.): Analiza tržišta pružanja usluga revizije na području Republike Hrvatske sa stanovišta provedbe prava i politike tržišnog natjecanja; dostupno on-line na: <http://www.aztn.hr/uploads/documents/odluke/TN/031-012006-01077.pdf>.
2. Albring, S. M., Keane, M. J. (2010.). The Effect of Internal Control Weaknesses and their Remediation on Audit Fees. In *American Accounting Association Auditing Section Midyear Meeting*.
3. Antle, R., Gordon, E., Narayanamoorthy, G., & Zhou, L. (2006.). The joint determination of audit fees, non-audit fees, and abnormal accruals. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 27 (3), 235-266.
4. Ben Ali, C., Lesage, C. (2012.). Audit pricing and nature of controlling shareholders: Evidence from France. Available at SSRN 2034482.
5. Carcello, J. V., Hermanson, D. R., Neal, T. L., & Riley, R. A. (2002.). Board characteristics and audit fees. *Contemporary accounting research*, 19 (3), 365-384.
6. Carson, E. (2009.). Industry specialization by global audit firm networks. *The Accounting Review*, 84 (2), 355-382.
7. Carson, E., Fargher, N. (2007.). Note on audit fee premiums to client size and industry specialization. *Accounting & finance*, 47 (3), 423-446.

8. Choi, J. H., Kim, J. B., Liu, X., Simunic, D. A. (2008.). Audit pricing, legal liability regimes, and big 4 premiums: Theory and cross-country evidence. *Contemporary Accounting Research*, 25 (1), 55-99.
9. Craswell, A. T., Francis, J. R., Taylor, S. L. (1995.). Auditor brand name reputations and industry specializations. *Journal of accounting and economics*, 20 (3), 297-322.
10. Denis, D. K., McConnell, J. J. (2003.). International corporate governance. *Journal of financial and quantitative analysis*, 38 (01), 1-36.
11. DeFond, M., Zhang, J. (2014.). A review of archival auditing research. *Journal of Accounting and Economics*, 58 (2), 275-326.
12. Francis, J. R., & Krishnan, J. (1999.). Accounting accruals and auditor reporting conservatism. *Contemporary Accounting Research*, 16 (1), 135-165.
13. Hay D.C., Knechel W.R., Wong N. (2006.). Audit fees: a meta-analysis of the effects of supply and demand attributes. *Contemporary Accounting Research*, 23 (1), 141-191.
14. Hrvatska revizorska komora (2015.): Izvještaj o radu, dostupno on-line na: http://www.revizorska-komora.hr/pdf/Skupstina_2016_1/5_Izvjestaj%20o%20radu%202015.pdf
15. Huang, H. W., Raghunandan, K., & Rama, D. (2009.). Audit fees for initial audit engagements before and after SOX. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 28 (1), 171-190.
16. Knechel, W. R., Willekens, M. (2006.). The role of risk management and governance in determining audit demand. *Journal of Business Finance & Accounting*, 33 (9-10), 1344-1367.
17. Liu, L., Subramaniam, N. (2013.). Government ownership, audit firm size and audit pricing: Evidence from China. *Journal of Accounting and Public Policy*, 32 (2), 161-175.
18. Nelson, S. P., Mohamed-Rusdi, N. F. (2015.). Ownership structures influence on audit fee. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 5 (4), 457-478.
19. Newton, J. D., Ashton, R. H. (1989.). The association between audit technology and audit delay. *Auditing-a Journal of Practice & Theory*, 8, 22-37.
20. Pravilnik o strukturi i sadržaju godišnjih financijskih izvještaja, Narodne novine, br. 96/15
21. Sever Mališ, S., Brozović, M. (2015.). Audit market concentration—Evidence from Croatia. *Ekonomski Vjesnik/Econviews: Review of contemporary business, entrepreneurship and economic issues*, 28 (2), 339-356.
22. Simunic, D. A. (1980.). The pricing of audit services: theory and evidence. *Journal of Accounting Research*, 18 (1), 161-190.

23. Simunic, D. A., Stein, M. T. (1996.). Impact of litigation risk on audit pricing: A review of the economics and the evidence. *Auditing*, 15, 119.
24. Stice, J. D. (1991.). Using financial and market information to identify pre-engagement factors associated with lawsuits against auditors. *Accounting Review*, 516-533.
25. Tarifa revizijskih usluga, Narodne novine, br. 63/06, 80/07
26. Vuko, T. (2010.). Audit Market Structure: The Case of Croatian Listed Companies. *The Business Review Cambridge*, 15 (2), 266-271.
27. Zakon o reviziji, Narodne novine, br. 90/92, 14/05, 139/08, 144/12.
28. Zenzerović, R. (2012.). Je li nam potrebna tarifa revizijskih usluga-osvrt na postojeće stanje i perspektive u budućnosti. *Ekonomski pregled*, 62 (12), 709-728.
29. Zhan, J. (2012.). *Audit Pricing, Accruals and Firm Value: A Legal Origins Perspective* (Doctoral dissertation, Concordia University).
30. Žaja, J. (2012.): Analiza koncentracije na tržištu revizijskih usluga, diplomski rad, Ekonomski fakultet Split.

Neda Vitezić, Ph.D, Full Professor

Faculty of Economics, University of Rijeka, Rijeka, Republic of Croatia
nevit@efri.hr

Tina Vuko, Ph.D, Assistant Professor

Faculty of Economics, University of Rijeka, Rijeka, Republic of Croatia
tina.vuko@efst.hr

Hrvoje Perić

Faculty of Economics, University of Rijeka, Rijeka, Republic of Croatia
hrvojeperic13@gmail.com

DETERMINANTS OF AUDIT FEES IN REPUBLIC OF CROATIA

Review

Abstract

The policy of determination and regulation of audit fees is long and always actual problem, from professional and scientific aspect as well. Namely, the amount of audit fees has numerous implications on the quality of rendered audit services, on the level of price competition on the market of audit services, on the costs of audit services payers, on the possibility of compensation in the case of litigation against auditor and similar. Hence, the main purpose of this work is to explore and analyze potentially relevant factors that have impact on the amount of audit fees in Croatia.

The research was conducted on the companies whose securities were listed on the capital market in Croatia in 2013 and 2014. However, eventhough it is obligatory to publish audit fees since 2009 a large number of companies still do not publish that information in its notes to financial statements. Therefore the sample for this research was 30 companies per year eventually of total 135 companies initially analyzed. The results of the research show that the important determinants of audit fees amounts in Croatia are the size of the audited company, type of company ownership and type of audit company. The results of the research could be very interesting to the scientists and experts, auditors, audit associations, audit payers, regulators as well as to other interested stakeholders.

Keywords: *audit fees, publishing, determinants of audit fees*

JEL: M42, M48